

AZ EMBERI SZELLEMRŐL, AZ ALKOTÁSRÓL ÉS AZ IGAZSÁGRÓL

Zádori Antal

Az emberi szellem, alkotásainak minden területén, létének transzcendens, vagyis az 'itt és most' világán túlmutató, de itt és most is megmutatkozó alapjait közelíti meg, legyen szó irodalomról, tudományról, metafizikáról vagy vallásról. Az értelemmel megáldott ember első számú szellemi kötelessége, hogy létének valódi metafizikai alapjait megtapasztalni törekedjen, ezért minden alkotás, a művészet különösképpen, sajátos megnyilvánulása az emberi önértelmezésnek, léte egész megértése felé irányuló törekvéseinek.

A művészet és a személyes metafizika, és nem elsősorban a tudomány feladata a léttapasztalás megvilágítása. Ny. Bergyajev *Смысл творчества* c. kötetében a lét megértését, tapasztalatának teljességét a művészet feladatának nevezi: 'A filozófia forrása maga a lét', az igazság léte és valósága, 'a filozófia az igazságot keresi, nem pedig az igazságokat', s maga a filozófia is alkotás, 'a megismerés művészete ... a szabadságon keresztül' A személyes metafizika, mint alkotás, az alkotó ember szellemi lényegénél fogva a transzcendencia felé tör, az igazság a szabad szellemi alkotásban tárul fel. Ugyancsak Bergyajev írja *Az ember rabságáról és szabadságáról* c. könyvében: 'A lét mint alany a személyes létezés, a szabadság, a szellem', és hogy 'Isten, mint alany, mint aki minden objektiváción kívül létezik, a szeretet és a szabadságot jelenti.'

A filozofikus költészet különösképpen és szinte közvetlenül veti fel az európai keresztény kultúrában a lét alapkérdéseit, illetve az embernek a transzcendens értelem személyes tapasztalatához való viszonyulásának kérdéseit; vallás, költészet és filozófia egymásra találása valósul meg benne, az emberlét lényegét megközelítő filozófiák tehát nem nélkülözhetik a vallási értelemben vett igazságból kiinduló létértelmezés igényét. Hegel szavaival élve, 'Istennek és az azonosságnak a vizsgálata maga a filozófia', 'az igazság a filozófia tárgya', 'a filozófia, mint művészet és vallás egysége' kell, hogy az ember önértelmezése legyen, melyben 'a vallás az igazság minden ember számára, a hit a szellem tanúságán' alapszik, s a szellem mint tanúskodó van az emberben.' Az igazság ebben a megközelítésben nem lehet más, mint a keresztény vallás igazsága, ennek teljes belátása pedig a lét megértése, az ember szellemi tevékenységének, alkotásának a végső célja: '... az isteni természet ugyanaz, mint az emberi, s ez az egység az, amelyet szemlélünk. ... Ez a közvetlen létezés egyúttal nemcsak közvetlen tudat, hanem vallásos tudat; a közvetlenség nemcsak elválaszthatatlanul egy léttel bíró öntudatot jelent, hanem a tisztán gondolt vagy abszolút lényt is. Aminek tudatában vagyunk fogalmunkban, hogy a lét lényeg ugyanaz, mint aminek tudatában van a vallásos tudat. A létnek és lényegnek ez az egysége, a gondolkodás, amely közvetlenül létezés, éppúgy közvetlen tudása ennek a vallásos tudatnak. ... Isten tehát úgy nyilvánul meg itt, amilyen valósággal; úgy létezik, amilyen magánvalósága szerint, mint szellem létezik.' 'Maga minden igazság és valóság'. Lét és igazság elválaszthatatlanok, igazság- és létmegértés igénye, mint a szellemi alkotás elsődleges célja, egy és ugyanaz. Heidegger megállapítása szerint '[Az igazság fenoménje] olyan szorosan egybeforrott a létproblémával, hogy a jelen vizsgálódás további menete során szükségszerűen az igazságproblémába ütközik.' 'A lét csak annyiban >>van<< ..., amennyiben igazság van. És az igazság csak annyiban és addig van ..., amennyiben és ameddig van jelenvalólét. Lét és igazság egyformán eredendően >>van<<.' ... 'Az ontológiai problematikában ősidők óta összehozták a létet és az igazságot, ha éppen nem azonosították a kettőt'. A 'létező léte, illetve a lét általánosan vett értelme' egyaránt az igazságban gyökerezik, s a 'létmegértés

számára megnyilatkozik a lét tulajdonképpeni értelme'; *'a lét teljességgel transzcendens'*. Lét és igazság, transzcendens lényegükénél fogva, csak a transzcendencia felé törekvő ember számára érthető-tapasztalható (a léttapasztalás fogalma az egyoldalú intellektuális-racionális megközelítés lehetőségének kizárását szolgálja; teljes lelki-szellemi belátásként értendő), a jelenvaló lét pedig a létre kérdés örök, mindenkor és mindenkinek adott lehetősége. Heidegger szerint az "igaz-lét" (igazság) felfedő-létet jelent; a lét értelmének feltárultsága az igazság. 'Amennyiben a jelenvalólét lényegszerűen nem más, mint a maga feltárultsága, amennyiben feltárultként feltár és felfed, annyiban lényegszerűen "igaz". A jelenvalólét az igazságban van. E kijelentés ontológiai értelmű. Nem azt jelenti, hogy a jelenvalólét ontikusan mindig vagy valaha is "minden igazságba be van avatva", hanem hogy egzisztenciális szerkezetéhez hozzátartozik legsajátabb létének feltárultsága.' Az ontikus, tehát a létezőnek saját létre kivetített interpretációja 'nem állandóan fellépő ontikus tulajdonságokat jelent, hanem egy már mindenkor alapul szolgáló létszerkezetet.' A feltárultság, a lét értelmének megértése, s az embernek saját létre vonatkoztatott belátása nem eleve, csak lehetőségként és feladatként adott minden ember számára: 'A létező igazságát (felfedtségét) először mindig ki kell harcolnunk. A létezőt elragadjuk az elrejtettségéből.' A jelenvalólét kitüntetettsége az egyes ember létmegértési lehetőségében rejlik, de Heidegger nem alaptalanul állítja, hogy az igazság (feltárultság) is lehetőségként ragadható meg benne, mivel a közvetlen tapasztalat számára a 'nem-igazság' (mint 'elrejtettség, felejtés, elfedés, hanyatlás, nem-tulajdonképpeniség') élhető át.

A heideggeri lét- és igazság-megközelítés értelmében a filozófia és az alkotás célja a feltárultság és felfedés: a léttapasztalás, az igazság belátása, tehát az emberi lét lényegi-transzcendens alapjának megértése, tágabb értelemben mindezek nehézségének és akadályainak felismerése, az egyes alkotóknál eltérő és lényegileg mégis egyre törekvő módon. A feltárultság az egyetlen valóság, szemben a 'realitás' esetlegességével, teljességet nélkülöző immanens vonatkozásaival; a megértésben létrejövő feltárultság pedig az alkotás értelme és eredménye.

Az igazság, mint a lét maga, a keresztény kultúrhagyomány értelmében egy és oszthatatlan, a modern tudomány és filozófia mégis kísérletet tesz relativitásának, illetve 'igazságok' létezésének bizonyítására. A vallásfilozófia látja ezt a tendenciát, és elfogadhatatlannak tartja, vele szemben az egységben látás szükségességét hangsúlyozza például Karl Jaspers, amikor így fogalmaz: 'Mivel a lét egysége teljes és értelmes, a lét csak a gondolatokon való túllépés révén ragadható meg. Ő magán túllépni nem lehet.' ... 'Az egyre való összpontosítás az egzisztencia döntésének valós alapot ad. ... Az egység nélküli hatalom szétesik.' Rahner szerint 'nem lehetséges ... olyan létező, mely ne illeszkednék bele lényegileg objektív és pozitív módon a lét összefüggésébe', s ennek megfelelően felhívja a figyelmet a keresztény értelemben vett igazság elsődlegességére minden más fogalomhoz képest: 'Azok az igazságok, amelyeket mindenki elismer - például a matematika tételei - semmivel sincsenek tisztábban és szigorúbban igazolva, mint az isteni valóság metafizikájának igazságai ... Hogy egy gonosztevő számára valamely matematikai igazság könnyebben elmagyarázható, egy istenbizonyítás viszont nem, az semmiképpen sem az előbbi erejének, s az utóbbi gyöngeségének a jele, hanem arra figyelmeztet, hogy a különböző "bizonyítások" más és más mértékben követelik meg magának az embernek a személyes belső erő kifejtését.'

Az igazság meghatározására irányuló másfajta, empirikus, logikai-racionalizált értelmezéseket vagy a nyelvből kiinduló létértelmezés kísérleteit (melyek napjainkban is népszerűek) nem kétségbe vonni vagy tagadni kell, mert a maguk körén belül hasznosnak

és értelmesnek nevezhetők, de mindig tisztában kell lenni korlátozott és leszűkítő jellegükkel, illetve érdemes úgy fogalmazni, hogy az ember léte és igazságra, mint egészre és teljességre törekvésének részét képezi, így nem azonos azzal és nem is helyettesítheti. Ha a lehetőségek határait nem tisztázzuk, a szellemi eltévelyedésnek nyithatunk utat, de ha 'az ilyen megismerés helyét a lét rendjének megfelelően látjuk, akkor nem szükségszerű a létfelejtő magatartás megvalósulása. Rahner vallásfilozófiai alapvetésében megfelelő helyet ad a tudományos, illetve érzéki-fizikai megismerésnek is: 'A realitás fogalma nem gondolható el a létre vonatkoztatás nélkül, ha nem akarjuk, hogy pusztán egy szó legyen a "lét" helyett', ... és 'az egység megértésében állandóan jelen van - jelen kell lennie - a különbözőségnek, ... a különbözőséget az egység - úgy is, mint végsőt - nem megszünteti, hanem megalapozza.' A befogadó viszonyulás az immanenciára is kiterjed, de 'csak akkor fogjuk föl helyesen az emberi érzékiséget, ha a szellemből és annak természetéből eredőként ragadjuk meg. ... nem úgy kell fölfogni az érzékiséget az emberben, mint valamely elsősorban önmagáért létező képességet, hanem eleve úgy, mint a *szellem* egyik képességét, mely a szellem saját lényének megvalósításában működik közre...' A dolgok, a jelenségek, a világ - mint fizikai létező - vizsgálatának fontossága nem lebecsülendő tehát, de 'annak pontosan a lét nyitottságának és a jelenségnek a szellem transzcendenciájában megvalósuló viszonyára kell irányulnia', azaz, a világon túli transzcendens valóság világban való érvényesülését kell segítenie.

A keresztény művészek és gondolkodók alkotás-értelmezésében, művészettelfogásában kiemelt jelentőségű az a hagyományban gyökerező gondolat, hogy az embernek szellemi feladata, kötelessége - a Teremtéstől fogva - létének alapját megérteni, annak teljességére és értelmére kérdezni. Tolsztoj szerint 'az emberek egyre inkább és egyre jobban eltávolodnak attól a lehetőségtől, hogy elfogadják az igazságot', 'az embernek az örök élethez és Istenhez fűződő kapcsolata' lenne az ember célja, a létfelejtés és az igazságkeresése a 20. századnak méginkább jellemzője (Szolovjov, miután megerősíti: az emberiség 'az igazsággal valódi *tényként* rendelkezik', nem ok nélkül teszi fel a kérdést: 'De hát honnan és milyen formában bukkan fel az igazság? És mindenekelőtt vajon az egyetlen lehetséges út-e az emberiség számára, hogy tudatosan, de kényszerű módon forduljon az igazsághoz, mivel jellemzőbb módon inkább kérdés, mint állítás vagy pozitív megerősítés, a kor gondolkodói és alkotói mégsem tartják lehetségesnek a lét értelmére kérdezéstől való tartózkodást. Rahner, a 'létet megismerésnek' nevezve éppen azt tartja az ember legfontosabb feladatának: 'A lét értelmének *megválaszolásával* szembeni metafizikai tartózkodás azért nem lehetséges, mert az ember létezéséhez állandóan és szükségszerűen hozzátartozik a *létkérdés*, ilyenformán pedig az ember magában a létezésben állandóan és szükségszerűen tételezi a válasz eredetét és ezzel bennefoglaltan magát a választ is.' Isten 'az abszolút létbirtoklás és ezért a tiszta önmegvilágítottóság létezője' a 'lét önmaga megvilágítottóságaként van'. Az egzisztencialista vallásfilozófiák, valamennyi filozófia legfőbb céljából és lényegéből kiindulva, az ember létben elfoglalt helyének megvilágítására törekedve, a létet feltétlenül értelmesnek, egységesnek veszik, elismerik a létmegértés individuális nehézségét, mégsem tartják lehetségesnek a róla való lemondást; Karl Jasperst idézve: 'Azoknak a hosszadalmas utaknak, amelyeken a filozófia specialistái járnak, csak akkor van értelmük, ha elvezetnek annak felismeréséhez, hogy mi is a lét, s mi az ember helye a létben', és 'a filozófia lényege nem az igazság birtoklása, hanem az igazság keresése.' ... 'Vagy másként fogalmazva: az ember megváltást keres. ... minden filozófia, a megváltás analógiájára, túllép a világon', az

ember olyan lény, amely Istenhez való viszonyában egzisztál', és ennek a viszonynak a személyes értéke-választása feltétlen parancsként fogalmazódik meg: 'A feltétlen parancs úgy érkezik hozzám, mint igazi létemnek merőben mindennapi létemhez címzett parancsa. Önmagam tudatára ébredek, annak tudatára, aki vagyok, akinek lennem kellene. ... Azt jelenti, hogy bekapcsolódunk a létbe. ... Feltétlen a maga pillanatában, amivel szemben minden relatív és mulandó.' Az filozófiában és az alkotásban, még az egység tapasztalatát nélkülöző modern tudatnak is, olyan utat kell választania, amely a lét teljességébe kapcsol, Camus szavaival az ember feladata, hogy 'olyan kifejezési formákat és attitűdöket kutasson fel, amelyek egységbe vonják egység híján levő létezését.' A mindennek alapját képező lét, 'amiből a többi dolog fakad', Jaspers szerint sem nem alanyi, sem nem tárgyi, hanem egy átfogó tartalom'. 'Legyen elég annyit mondanunk, hogy az átfogó tartalmat - azonosítva a lét-tel - transzcendenciának (Istennek) nevezzük' és 'a filozófiai gondolkodás célja az igazi lét felszabadítása kell, hogy legyen'. Az átfogó tartalom felé teljes lényével nyitott ember önmaga és a lét egységében oldódhat fel a lét- és értelemtapasztalás pillanatában: 'Megvilágosodik az ember számára az igazi lét, mikor pedig felébred transzából, valami mély és kimeríthetetlen jelentésű tudattartalom marad vissza benne. Ami ekkor történik, annak, aki megtapasztalta, igazi ébredés lesz.' A léttapasztalás, az igazság megtörténeése tehát a fentiek szerint értendő, a viszonyulási mód pedig olyan alkotói magatartásként, mely az embernek adott lehetőség elfogadását, a transzcendenciából vagy éppen az életből kiinduló, de mindig a lét egészének értését és mások általi beláttatását segítő útját jelenti: 'az átfogó tartalom ... tapasztalása ... már nem tudományos vizsgálat közölhető tárgya többé, hanem tudatunk magatartása.' E tudati magatartás megnyilvánulása (a személyes szellemi pozíció) egyrészt a *személyesség* keresztény kultúrában kifejeződő jelentésének megvilágítását, másrészt a *szellem* fogalmának tisztázását teszi szükségessé.

A lét értelmével való kapcsolatteremtés fő meghatározója a személyesség, amely megkülönböztetendő az individuális, egyénire korlátozott, illetve szubjektív jelentésektől. A zsidó-keresztény kultúrkörben, szemben más világvallások hagyományával, a transzcendencia megközelítése csak személyes lehet, a személy így több, mint az egyes ember, vagy – miként Bergyajev megfogalmazza - : 'A személy áttörést, szakadást jelent ebben a világban, újdonságot hoz bele ... A személy nem a természet, hanem a szellem folytán személy. A természet folytán csak individuum. A személy mikrokozmosz, egész univerzum.' Az alkotás értékmérője a lét értelmességéhez való személyes viszonyulás jelenléte vagy hiánya, s az alkotás jelentését nem kell az irodalmi műre korlátoznunk, bár az irodalom, s nem kevésbé a filozófia a legközvetlenebb forma e szellemi tartalom kifejezésére. Az alkotás és a metafizika személyessége nem azonos a szubjektivitással; erre Hegel is felhívja a figyelmet: 'Az egymást látszólag kerülő mozzanatok, az abszolút lény és a magáért-való személyes én nincsenek elválasztva', míg 'a szubjektum a tevékenység formális mozzanata, s a *műalkotás* csak akkor az Isten kifejezése, ha nincs benne jele a szubjektív *különösség*nek, hanem a benne lakozó szellem tartalma annak hozzákeveredése nélkül s esetlegességétől meg nem szeplősítve született a világra.' Az emberi lét transzcendens lényegének passzív elfogadása nem zárja ki a személyességet, ugyanakkor nem tehető egyenlővé az értelmileg is megvilágított szellemi tapasztalattal, ezért járt sokszor külön úton a keresztény hit és a filozófia létmegközelítése. A hit – bármennyire erős és személyes is – kevésbé aktív, és inkább lelki-érzelmi, mint szellemi viszonyt tükröz, a hagyományos metafizikát jellemző, egyoldalúan intellektuális értelmezés ugyanakkor a személyes megközelítés lehetőségét zárja ki. Az ontikus kultúrtörténet lényegét tekintve és a keresztény kultúra hagyományának megfelelően olyan egység lehetőségét állítja, melyben az igazság 'színről színre, nem tükör

által homályosan' mutatkozhat meg mindenki előtt, tehát közvetlenül és személyesen, ugyanakkor értelmileg is belátható módon. Sem a hitet, sem pedig az intellektuális megvilágítást nem szabad lebecsülni, ugyanakkor be kell látni: európai kultúránkban a kettő egységbe hozása, értelmes egésként való felfogása tekintendő az egyik legfontosabb követelménynek. A személyesség tehát azt is jelenti, hogy az értelem létét nem elvonatkoztatottan, valami másból kikövetkeztetettnek tekintjük és absztrakt létezőként beszélünk róla, hanem közvetlenül megtapasztalhatónak vesszük az életben itt és most, mindenkor ható és átélhető lényegként, valóságként fogjuk fel; amely a fizikai 'valóság' érzékelését és megértését is meghatározza. A létegezéshez való személyes viszonyulás megfordítja azt a folyamatot, amely a jelenség-lényeg hagyományos metafizikai oppozíciójával, az érzéki-fizikai tapasztalattól absztrakció útján a láthatatlan következtetések személytelenül és közvetetten létező világához jut el: elsődlegesnek veszi a transzcendencia valóságosságát, amely a fizikai világ értelmességének is előfeltétele.

A személyességtől a szellem fogalmának meghatározása felé haladva érdemes ismét Bergyajevet idézni: 'A személy egységét a szellem alkotja meg', 'a szellem formát közöl a lélekkel és a testtel, és egységre vezet őket, nem pedig elnyomja és megsemmisíti'. A szellem tehát nem leszűkítő, az ember fizikai-lelki életének ellentétéként értendő, sem racionális vagy intellektuális jelentésben, hanem az ember lényegének, léte teljességének, tehát létre nyitottságának alapfeltételeként. Rahner egyszerű megfogalmazásában, a lét meghatározásából, a létre kérdező ember helyes magatartásából kiindulva: '...az ember abszolút nyitott a létre mint létre, vagyis - hogy egyetlen szóval fejezzük ki - az ember szellem', a szellem feladata pedig 'az önmagában határolatlan létre való előrenyúlás ... a neki kijáró végtelenségben az emberi létezés alapvető [ontológiai] eleme.' 'Az ember szellem, vagyis életét úgy éli, hogy állandóan az abszolútum felé terjeszkedik és eredendően nyitott Istenre.' Ez a kivételes, egyedül az embernek adott lehetőség, azon túl, hogy szabadon és személyesen választható, egyúttal szellemi köteletség is, teljesítendő norma és nagy kihívás is minden ember számára, a teremtésben adott feladat: 'Ez az Istenre való nyitottság pedig nem holmi esetlegesség, amely kinek-kinek vágyai szerint, itt vagy ott fölbukkanhat, vagy éppen nyomát se látjuk, hanem annak a lehetőségnek a föltétele, ami az ember, s amivé kell lennie, és ami mindig is ténylegesen, még a legelveszettebb hétköznapi életében is. Egyedül az által ember, hogy már mindig is úton van Istenhez, akár kifejezetten tudja, akár nem, akarja vagy nem akarja, mert hiszen mindig is a véges létezés végtelen megnyílása Isten számára', de csak abban tudatosul a lét igazi végtelensége, aki elszántan magára veszi tulajdon véges-ségét'. A személyes szellemi viszonyulást, Isten, az igazság tapasztalatát Rahner így érti: '...az ember mint szellem ..., mint szabad, önmaga hatalmát birtokló személlyel áll szemben vele'. Az ember por és hamu és ugyanakkor istenarcú teremtmény-voltát egyszerre kell a szellemnek belátnia, de az utóbbit, 'az emberi szellem transzcendenciájának abszolút tágasságát és határtalanságát' kell alapul vennie a létmegértés, mint szellemi tapasztalat személyességéhez és teljességéhez: 'Amennyiben a lét kérdezhető s az ember rákérdezhet a lét egészére - és rá is kell kérdeznie - , annyiban az ember már mindig is egészében a létnél van. Következésképpen mindig igenli a lét mint lét belső megvilágítottságát.' A léthez való viszonyulás az embernek Istenhez és önmagához való viszonyulása lényegileg azonos, a belátás és feltárultság az egyén szabad választásának kérdése is; a legszemélyesebb döntés, mely ugyanakkor a legnagyobb mértékben meghatározója ember-voltunknak: 'A lét az emberi szellem számára az önmagához való akaratlagos viszonyban és e viszony révén nyílik meg', a végtelen elrejtettségének feloldásához tehát az ember szellemi aktivitása szükséges: 'Az ember mint szellem annak színe előtt áll, aki élő s szabad, önmagát feltáró

vagy éppen önmaga csendjébe burkolózó. Ezért nem lehet az ember - teremtményi létszerkezete folytán - sohasem közömbös az élő Isten esetleg elhangzó kinyilatkoztatása iránt', '...mert az ember önmagához való viszonyában lényegileg Istenhez viszonyul.' Ez a viszony - kiindulópontja és mértéke szerint, egyetlen célja és értelme ellenére is, többféle módon valósulhat meg: '...a létező önmagánál-való-léte, a lét önmagába-való-reflektáltsága, mely olyan mértékben illeti meg a létezőt, amilyen mértékben létet birtokol', minden esetben ennek a szabad és személyes választásnak az eredménye és függvénye.

Rahner szerint a létmegértésre törekvő ember kettős természetével összefüggésben 'a lét mint olyan határtalan tágassága' és "'a világban túli valóság'" transzcendentális határtapasztalása' az ember létre nyitottságának mértékében következhet be: 'a létező annyiban és olyan mértékben van megvilágítva, amennyiben és amilyen mértékben létet birtokol.'; 'az Istenben megvalósuló létbirtoklás "beteljesedtségére irányuló dinamika"' sokféleséget teremt az ember szellemi törekvéseiben, az egyetemes igény, a személyes választás szabadsága miatt, egyéni szinten a lét teljességének megértéséről való lemondásig is elvezethet. 'A lét és a megismerés eredendő egységet alkot', de a létre nyitottság elhárításával induló, s a létfelejtésben kiteljesedő (a megértésről lemondó) viszonyulás is elképzelhető (és megvalósult) az ember történelmében.

A léttapasztalás egyrészt a történelem egészének kontextusában értelmezhető, másrészt minden egyes ember életének, lelki-szellemi magatartásának története és eseménye, így az egység (teljesség) és a személyesség mellett lényegi meghatározója a *szabadság*, az egyén szabad választásának kérdése, illetve annak összefüggése mindazokkal a szellemi lehetőségekkel, amelyek az egyes embernek-alkotónak adódnak, s azokkal a képességekkel, amelyek az egyén szellemi lehetőségeit meghatározzák. Jaspers az embert 'szabadsággal felruházott egzisztenciának' nevezi, és úgy véli: 'A legvalósabban szabad az az ember, akinek bizonyossága Istenről a legnagyobb.' A szabad szellemi választás teremti meg az emberi létet (az egyes ember létét) megalapozó feltételeket, így a hagyományhoz kötődés, annak elfogadása, a vele kialakított élő kapcsolat (vagy legalábbis ennek a hagyománynak a tiszteletben tartása) bármikor szabadon választható. Értelmes, szellemileg megalapozott élet a kultúra értékeitől elszakadva nem képzelhető el, így az Isten szándéka szerint szabadnak született (szabadnak teremtett) ember a rossz választásával elveszíti szabadságát, és csak egy újabb, a hagyományt elfogadó, arra nyitott választással nyerheti vissza. 'Szabadság és Isten elválaszthatatlanok egymástól. Miért? Annyit tudok: szabadságomhoz nem magam által jutok: kapom azt. A legnagyobb szabadságot a világtól való függetlenségben tapasztalom, s ez az a szabadság, mely kapcsolatban áll a transzcendenciával ... a szabadság az ember egzisztenciája. ... Egzisztenciám ereje Istenről való bizonyosságom'- írja Jaspers. Az ember nemcsak, s nem is elsősorban természeti lény, ezért szabadsága azt is jelenti, hogy az immanencia törvényszerűségeinek (szükségyszerűségének) szellemileg és lelkileg nem lehet kiszolgáltatott, nem szabad tehát, hogy rabja legyen a külső körülményeknek, a tárgyi világnak. Nem is elszigetelt individuum, létét a kultúra egészében kell értelmeznie; így szabadságát, mint ahogyan létének szellemi alapjait is, a kultúrától kapja, annak részeként lehet értelmes élete és teljes szellemi szabadsága. Bergyajev meghatározásában a személy szabadsága 'a szellem birodalmában történik, nem pedig a tárgyi világ birodalmában'. Az ember, mivel teremtmény, része egy teremtett egésznek, s mivel teremteni (a transzcendencia tapasztalatához kapcsolódó szellemi alkotást létrehozni) is képes, szabadságát is személyes választásának megfelelően használhatja.

A lét lényegi személyességénél fogva a léttapasztalásra hivatott ember választása is mindig szabad, s egyszersmind különböző. A lét transzcendens alapjaihoz való viszo-

nyulás nem egyforma minden ember és minden alkotó esetében, mivel a kultúrában többféle szellemi feladat, s ennek megfelelően többféle alkotói pozíció van jelen, akár egyidejűleg is. Szellemi örökségünket, annak részeként mindenek előtt létünk igazságban gyökerezettségét elfogadva, annak megfelelően élve és alkotva *kultúratiszteletet* nyilvánítunk ki, amely nélkül az ember elveszíti élő kapcsolatát a hitét megalapozó, s a transzcendens értéket őrző hagyománnyal, következésképpen elveszti szabadságát is. A hagyományt elutasító magatartás törvényszerűen értelmetlen, mert rajta keresztül az egyén ember-voltát tagadja meg; önmagát fosztja meg létének-életének szellemi alapjaitól, ezzel a közönséges, szellemtelen vagy akár a gonoszságig menően értelemtagadó szellemellenes fellépéssel mégis számolni kell a polgári korban, napjainkban is. A kultúratiszteletet nélkülöző viszonyulás rabságnak és kiszolgáltatottságnak tekintendő, romboló hatása a kultúra egészére és benne magára az emberre nézve, még ha nem is mindig egyértelműen és könnyen felismerhető formában jelentkezik, az egyén szabadságát megszünteti.

A keresztény hagyományhoz, az általa-benne őrzött szellemi értékhez és magához a transzcendens igazsághoz való, tényleges szabadságot adó lehetséges viszonyulási módok egyike, a szabad választás elsőszámú lehetősége a *szellemi szempontból arisztokratikus* pozíció, a normát és mértéket adó szellemi viszonyulás, amely az embernek, lehetőségként mindenkinek megmutatja a hagyomány értelmét, s mintegy útmutatást ad annak követéséhez. A szellemi arisztokrata léttapasztalata, igazság-értése közvetlen és teljes, mindenre kiterjedő és mindennek értelmet adó, a lelki és szellemi szempont egysége valósul meg benne. Az elfogadó, kultúratiszteletet tanúsító emberi-alkotói magatartás, a lét transzcendenciában megalapozott lényegének a mindenek elé helyezése, illetve összhangba hozásának igénye az *élettel-világgal*. A *hittel* elfogadó, és a kultúra elsőbbségét viszonylagos passzivitása ellenére is valló viszonyulási mód szellemi szempontból *polgárinak* nevezhető, és a transzcendens értelem tapasztalatának elsősorban közvetett, lelki-érzelmi, illetve intellektuális módját teszi lehetővé. A polgár léttapasztalata és kultúrához-hagyományhoz kötődése, csak elfogadó és gyakran közvetett jellege ellenére is valódi és élő, azt is jelenti, hogy az életben, lelki, erkölcsi és szellemi kérdésekben tanúsított magatartás a lét személyes tapasztalatának rendelődik alá, tehát az életet a léthez s annak igazságához alakítja, személyes és szabad választása alapján. A két pozíció fontosságának, egymás fölé- és alárendeltségének problémája összetett kérdés; az arisztokratikus pozíció kultúrát közvetlenebbül és erőteljesebben formáló, minden ember számára mértéket adó jellege nem vitatható, mint ahogy azt sem kérdőjelezhetjük meg: szellemi arisztokratának, a kultúrában megfogalmazott transzcendens értékek közvetlen, prófétai képviselőjének lenni rendkívül széles látókört, az egységben látás zseniális képességét teszi szükségessé, már-már kiválasztottságként fogható fel. A keresztény kultúra egészét tekintve is lényegesen kevesebb arisztokratikus beállítottságú alkotóval kell számolnunk, mint a polgári viszonyulási módot választó művésszel, és tisztában kell lenni azzal, hogy a lét rendje szerint az ember feladata a közvetlen képviseleti (arisztokratikus) szellemi pozíció megközelítése, személyes választása. A különböző szellemi magatartások megkülönböztetésekor és meghatározásakor a jelenben (a történelem folyamatának egy bizonyos pontján) mégis fontosabb annak a szerepnek (szellemi feladatnak) a megvilágítása, melyet az egyes alkotói viszonyulási módokat választók vállalnak és betölteni hivatottak, (ilyen értelemben tehát átmenetileg nem célszerű a hierarchiát hangsúlyozni, de a létmegközelítés elsődleges és ontikus módját meg kell különböztetni a történelemben mint folyamatban adódó változatától). Mind a polgár, mind pedig a szellemi arisztokrata feladata és küldetése a keresztény kultúrában megfogalmazódó transzcendens értelemhez kötődik; a különbség képviselő és érvényesítés kettős céljából,

egyidejű fontosságából ered, és szorosan összefügg élet és a rajta túlmutató értékek szempontjainak a gyakorlatban megvalósuló, nehezen feloldható és valódi szellemi problémákat életre hívó kettősségéből. A polgári pozíció lényegéhez tartozik, hogy – az igazság elődlegességét elismerve – kiindulópontját az életből veszi, mert – helyesen – úgy gondolja, hogy annak, mint legfőbb értéknek, az életben is érvényesülnie kell. A kultúrtörténeti helyzettől függően a polgár a létét megalapozó értelmet az életben felfedezheti, közvetlenül is megtapasztalhatja, vagy – ami gyakrabban történik – az érvényesülés hiányával kell számolnia, számon kell kérnie a világban hatás elmaradását. A polgár természetesen felismeri a szellemi szempont hiányából potenciálisan (vagy ténylegesen is) adódó veszélyeket, ezért feladatához, az életben való érvényesítés szellemi küldetéséhez az is hozzátartozik, hogy figyelmeztesse a világot az eltévelyedés lehetséges következményeire. A polgári pozíció, közvetlenül az élethez kapcsolódva, a szellemi érték *érvényesítése*ként határozható meg, az arisztokratikus viszonyulási mód ezzel szemben a kultúra *képviselétének* feladatát látja el. A szellemi arisztokrata léttapasztalása mindig teljes és közvetlen, és feladatának lényege abban áll, hogy a meghallott-meglátott transzcendens értelmet megfogalmazza, a követendő hagyomány részeként, szellemi alkotás létrehozásával megmutassa mindenkinek, elsősorban a polgárnak, a kereszténységben megváltott emberiségnek. Ez a feladat, a kultúra értékmeghatározása révén, útmutató, határozott változást és áttörést hozó jellegénél fogva, minden ember számára nélkülözhetetlen, ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy az érvényesítő polgári szerep jelenléte nélkül a szellemi arisztokrata is problematikus, ideiglenesen nehéz helyzetbe kerülne: az ezért a világeért, s benne az emberért való értelem élethez közelítése éppúgy része az ember alkotói küldetésének, mint a közvetlen léttapasztalásból létrejövő képviselő. Ahogyan a történelem folyamatában a kultúra személyes megélésére, a szellemi hagyomány őrzésére nem képes civilizációk eltűnnének, úgy vész káoszba és értelmetlenségbe az arisztokratikus szellemi útmutatást nélkülöző, egyre eltévelyedettebb polgári létezés.

A polgár az életben nem érvényesülő, de mindenképpen érvényesítendő igazság hiánya miatt meghasonlott helyzetbe kerül, hiszen feladata, élet és lét összhangjának megvilágítása, sokszor az összhang hiányának megmutatására korlátozódik, más esetben lázadáshoz (annak pozitív vagy értelemtagadó megnyilvánulásához) vezethet; az arisztokrata ugyanakkor nem tér ki az érvényesítés problémakörére addig, amíg a közvetlen képviselői szerepre minden ember képes nem lesz, szerepe addig nem feltételezi, nem is teszi szükségessé a számtalan ellentmondás feltárását, transzcendencia és immanencia meghasadtságának vizsgálatát. Az ontikus kultúrtörténeti reflexió olyan folyamat, mely a lét egészéről képet adó, azt értelmileg beláthatóvá tenni képes metafizikát tesz szükségessé, ami a gyakorlatban azt is jelenti, hogy az emberi lét minden területét át kell fognia, a lét értelmességének szempontját a legelső helyre téve. Minthogy a világot a létben az igazság tartja, az alkotás értékét-értelmét is mindenek előtt a műnek és alkotójának igazságban részesültsége, illetve erre törekvése határozza meg. A metafizika, mint a lét végső kérdéseinek megvilágítására hivatott szellemi tevékenység, az embert mint Isten hasonlatosságára teremtett lényt mutatja, létét pedig egészében és teljességében értelmesnek. Norma szerint ez az állítás minden egyes ember életére és személyére vonatkoztatható, de szabadságunkból adódik a szellemi szempont szabad megválasztásának lehetősége is. Bergyajev: *Az ember rabságáról és szabadságáról* c. munkájában használja a szellemi arisztokrata fogalmát, és fontosnak tartja, hogy ne származás- vagy vagyonbeli, hanem kifejezetten kulturális-szellemi, s alapvetően a keresztény kultúrához kötődő megközelítésben alkalmazzuk, megkülönböztetve a szó társadalmi jelentésétől: 'a szellemi arisztokratizmus a társadalmi

arisztokratizmustól eltérően személyes arisztokratizmus, a személyes nemesség, a személyes kvalitások és adottságok arisztokratizmusa. ... Az ember Istentől, és nem a nemességtől, nem a tulajdontól kapja tehetségét. A személyek közötti egyenlőtlenség, illetve az emberek társadalmi egyenlőtlensége – két egészen eltérő, sőt egymással ellentétes elv.’ A szellemi arisztokrata léttapasztaláshoz és igazságképviselethez közvetlenül kapcsolódó kultúrtörténeti szerepe azt a feladatot is magába foglalja, hogy a személyes tapasztalatot – a művészet, a vallás, a metafizika közvetítésével – a polgár számára is beláthatóvá tegye. Az ószövetségi zsidóság és a korai kereszténység kivételével az arisztokratikus pozíció, egészen a reneszánsz humanizmusig, viszonylag korlátozott szereppel rendelkezett, teljes és eredeti céljának betöltése a 18-19. század fordulóján vált egyre nyilvánvalóbban szükségessé. Az európai fejlődés ekkorra bizonyította az arisztokratikus szellemi útmutatás nélkül civilizációt alkotó polgár szellemi eltévelyedésének reális veszélyét. A szellemi szempontból érvényesítő létmegközelítés, illetve annak a normát szem előtt tartó (kultúratisztelő) változata nem lebecsülendő, lében gyökerező és szellemileg megalapozott jellegéhez nem férhet kétség. A gyakorlatban a ‘mindenki’ jellemzőbb módon jelöli a polgárt, mint a szellemi arisztokratát, és polgári gondolkodás-művészet az európai kultúra fejlődésében, az antikvitástól napjainkig, sajátos jelentőségű volt. Az *antik görög* polgár kultúratiszteletére, nem személyes többisten-hitére hatalmas kultúra és civilizáció épült; transzcendencia-igénye, a káosszal szembeállított kozmosz elfogadása, harmóniára törekvése rendkívüli eredményekre vezetett. Maga a metafizikai gondolkodás, tehát a világ és a lét dolgainak-jelenségeinek értelmes egészként való magyarázata is az antik görög kultúrában merült fel elsőként. Az *ószövetségi* zsidóság Isten választott népe volt, csak arisztokrata szerepet ismert, teljességet tükrözött, a polgári szerep elismerésének, létezésének szükségszerűsége nem kellett, hogy megfogalmazódjon benne. A mai értelemben vett kettősség a *kereszténységgel*, Krisztussal és minden egyes ember megváltottságával vette kezdetét, Ő volt az, aki kereszthalálával az üdv történet lezárulásáig az embert (mindenkit) a létbe emelte, hogy minden embernek lehetősége nyíljon a teremtés céljával egyező emberi teljesség megvalósítására. A *középkor* egyháza azon munkálkodott, hogy a kereszténység eredeti értelmének megfelelően kialakítsa a polgár kultúratiszteletét, elősegítse az élő hagyomány hatását és az életet is megalapozó jelentőségét; istenközpontú világfelfogását a *humanizmus* emberközpontú törekvései (alapvetően arisztokratikus, s a középkorral szemben a polgári szempontot kevésbé tekintetbe vevő, vagy éppen a polgárt is arisztokratának tekintő) elvei haladták meg. A *felvilágosodás* pozitív céljai, vitathatatlan eredményei ellenére az intellektusa révén magát szinte mindenhatónak tartó polgár eltévelyedésének (a kultúra elutasításának) is utat nyitott, kezdetét vette a polgári kor (a kultúra szempontjából is a polgár által uralt kor), melynek problematikus jellege a *romantika* korában kezdett világosan felismerhetővé válni: a polgár, ha nem is mindig tudatosan, de ráeszmélt lehetőségeinek korlátjaira, saját létezése és a vágyott érelemtapasztalás közti egyre mélyülő szakadékra, tehát az érvényesítés kultúrtörténeti feladatának egyre elviselhetlenebb nehézségére. Ez a felismerés, tehát az arisztokrata szerep szellemi útmutatása utáni vágy, a kultúratisztelet megnyilvánulása, és végtelen művészeti szépség és gazdagság, ugyanakkor a kétségbeesésig fokozott és elkeseredett metafizikai megközelítés és életérzés létrehozója, de egyben lehetőség is a valódi szellemi megújulásra.